

Кирило Ігошев

РОМАН-СПОГАД ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «МУЗЕЙ ЖИВОГО ПИСЬМЕННИКА»: СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті автор аналізує поняття «національна ідентичність», «національна ідея», використовуючи теоретичні праці попередників, визначає складові національної ідентичності та основні ознаки національного утворення: територія, державність, юридична рівність представників нації, спільна національна культура та громадська ідеологія. Теоретичні узагальнення, отримані шляхом огляду критичного матеріалу, використовуються автором як підґрунтя для аналізу поглядів українського письменника В. Дрозда на національну ідентичність та її збереження за умов тоталітарного радянського режиму. У процесі дослідження визначено, що В. Дрозд надавав провідну роль культурі, зокрема, національній мові, у формуванні української нації. Також він акцентував на національному характері (менталітеті) українців, в якому також вбачав одну з причин трагічних подій в історії українського народу.

Ключові слова: національна ідентичність, національна ідея, нація, державність, мова, незалежність, мемуаристика, роман-спогад.

Глобалізаційні процеси у сучасному світі призводять до утворення суспільства світового масштабу, яке почасти характеризується вже спільною культурою та спільними уявленнями, хоча й народи, що це суспільство складають, все ще розмовляють різними мовами. Але і тут у майбутньому нас чекають зміни: все більш поширеною і знаною серед народів світу стає англійська мова: вона займає місце, яке у середньовічному світі займала латинь, — англійська стає мовою науки, бізнесу та міжкультурних комунікацій; завдяки їй і передаються знання і досвід, що становлять основу нового єдиного світового суспільства доби глобалізації. Формування єдиного світового суспільства та єдиної міжнаціональної держави є об'єктивним процесом. Однак глобалізація спричинила появу і посилення руху антиглобалістів, що вбачають у процесі глобалізації і негативні наслідки, такі як погіршення екологічної ситуації в світі, зокрема в країнах «третього світу», куди переміщуються шкідливі виробництва (завдяки тому, що там дешевша робоча сила), та загроза американізації національних світових культур з їх подальшим зникненням: *«Цунамі американської споживачької культури асимілює усе, спричиняючи величезний тиск на людей більшої частини світу, змушуючи їх змінювати свій стиль життя, відкидати усе, що надає зміст їхньому життю, позбуватися не лише власних цінностей, а й своєї ідентичності, стабільних стосунків, історичних коренів»* (переклад з англійської наш — К.І.) [13, 297]. Тому питання національної ідентичності та національної ідеї в сучасних умовах постає дуже гостро.

Мета статті — виокремлення засобів формування та вираження національної ідентичності, свідомості в українській мемуаристиці ХХ–ХХІ століть на прикладі роману-спогаду В. Дрозда

«Музей живого письменника». Для досягнення мети ми вбачаємо за потрібне розв'язати завдання: здійснити аналітичний огляд праць вчених-попередників; визначити основні теоретичні концепти: «нація», «національна ідея» та «національна ідентичність» та їхні ознаки; застосувавши результати висновків, проаналізувати погляди В. Дрозда (на матеріалі роману-спогаду «Музей живого письменника») щодо означеної теми.

Оскільки протягом історії людства проблемою нації та національної ідентичності займалися численні вчені, зокрема, у вітчизняній науці: О. Веретюк [1], С. Вовканич [2], С. Грабовський [4], В. Діброва [5], М. Жулинський [8], О. Потєбня [10]; зарубіжні науковці: Г. Гегель [3], М. Хайдеггер [12], Х. Ортега-і-Гасет [9] та Е. Сміт [11] та ін., ми зупинимось лише на декількох основних теоретичних положеннях.

Національна ідентичність людини це почуття власної приналежності до однієї держави чи нації незалежно від свого юридичного статусу громадянства. Дослідники виділяють декілька засад її формування. Наприклад, Г. Гегель вважав, що нація походить від родини шляхом розростання останньої: *«Якщо родина, розростаючись, перетворилася на націю, а нація та держава стали одним цілим, то це — велике щастя»* [3, 50]. Він наголошує на тому, що нація пов'язана спільною мовою, звичаями, освітою та *«духом народу»* [3, 68–69]. Таким чином, і ми можемо стверджувати, що однією з провідних основ єдності нації є її духовна єдність. М. Хайдеггер стверджував, що для нації і для окремої людини як її складової, важлива *«закоріненість»* — звичаї та культура її Батьківщини. М. Хайдеггер вбачав втрату національної ідентичності як наслідок сучасного технічного прогресу [12, 106]. Х. Ортега-і-Гасет

у праці «Бунт мас» визначав національну приналежність як державність, а мову, спільність походження, території та культури розглядає як другорядні чинники і ставить їх у залежність від спільних інтересів індивідів, що втілені у державності: «Треба шукати секрет успіху національної держави в її своєрідному дусі, в її планах, політиці, а не в сторонніх засадах біологічного чи географічного характеру» [9, 124]. До того ж, «відносна однорідність раси і мови <...>, — вислід попереднього політичного об'єднання. Отож, ані кров, ані мова не творять національної держави; це радше сама національна держава вирівнює первісні різниці червоних тілець крові і артикульованих звуків. І це завжди бувало так» [9, 122]. Отже, ще однією з ознак сформованої нації є її державність.

Український філолог О. Потебня, натомість, наголошував на провідній ролі мови як націєтворчого чинника, визначаючи денаціоналізацію як процес, що «полягає у такому перетворенні народного життя, за умов якого традиція народу, закорінена головним чином у мові, переривається чи послаблюється до такої міри, що стає лише другорядним фактором перетворень» [10, 93].

Погляди попередніх дослідників національної ідентичності, на нашу думку, найповніше підсумував британський соціолог Е. Сміт. У книзі «Національна ідентичність» він наводить чотири головні ознаки національної ідентичності:

— нації повинні володіти компактними, чітко визначеними територіями. Народ і територія мають, так би мовити, належати одне одному <...> Але земля, про яку йдеться, не може бути просто де-небудь <...> Вона є і повинна бути «історичною» землею, «рідним краєм», «колискою» нашого народу, навіть якщо й не землею первісного походження;

— «Patria» — Батьківщина, сукупність законів та інституцій з єдиною політичною волею, державністю;

— юридична рівність серед членів спільноти;

— певна система спільної національної культури та громадської ідеології (тобто, культурна спільнота) [11, 15—17].

Підсумовуючи вищесказане, умови виникнення нації такі: територія, державність, юридична рівність, спільні культура і мова. У радянські часи українці хоча й мешкали на своїй історичній землі, але власної державності та законів у них не було. Та й українська культура того часу мала здебільшого утилітарний і пристосовницький характер через контроль комуністичної партії. Лише постаті шістдесятників виділялися на цьому фоні, вони намагалися все ж писати літературні, вічні твори. Однак найбільш цінні й радикальні речі не пропускалися цензурою, тому писалися «у шухляду» чи розповсюджувалися через переписи та друзів. У перехідний час, з моменту оголошення Україною незалежності, український народ хоча й отримав

державність, але для літератури та духовних цінностей, пропагованих нею, ситуація не покращилася: на серйозну літературу не було попиту й видавництва не брали до друку такі «непопулярні» твори.

Українська література XIX–XX століть взагалі віддзеркалює глибоке усвідомлення «відмінності» українського народу від інших, хоча б і найближчих, споріднених народів. Таке надзвичайне усвідомлення власної ідентичності, на нашу думку, спричинено постійною боротьбою українського народу за власну державність та незалежність, почасти пригніченим положенням українців (за часів царського, а потім і радянського режиму), а відтак, і необхідністю зберегти мову й традиції предків. Літературна творчість для українських письменників була і є неначе ареною, на якій вони відстоюють право українського народу на буття. Тільки на теренах сучасної України міг з'явитися такий собі «гібрид» письменника та політичного діяча, за влучним виразом поетеси І. Жиленко, «кентавр» [7, 322]. Отже, варто зазначити, що серед літератури найбільшу «концентрацію» національної ідеї ми помічаємо у мемуарних творах. Так, письменницька мемуаристика шістдесятників найяскравіше зображає добу духовного відродження українського народу. З часів покоління «Розстріляного Відродження» та ВАПЛІТЕ (у 1920–30-х роках) лише шістдесятники стали новим значним явищем духовного та літературного життя народу.

Роман-спогад (чи «повість-шоу», як визначає жанр твору сам автор) В. Дрозда «Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок» має особливе значення з погляду на питання формування національної ідентичності українського народу за часів тоталітарного радянського режиму та на початку розбудови суверенної України. Твір написаний В. Дроздом у дев'яності роки XX століття, на рубежі часів, коли планова економіка Радянського Союзу вже не існувала, а нова ринкова економіка відзначалася особливою жорстокістю до хрестителів та творців нематеріальних, духовних цінностей — до письменників та поетів: «Учора я вперше на своєму віку заповнював декларацію про прибутки. Там було запитання: «Хто дозволив вам займатися індивідуальною діяльністю?» Я написав: «Господь». У районній податковій інспекції сказали, що такої інстанції вони не знають <...> І я сьогодні, коли пишу ці рядки, усе ще — неокупований громадянин суверенної України. Прирівняний рідною державою до бомжа або до вуличної повії» [6, 55] — з гіркою іронією скаржитья В. Дрозд.

Але, здається, назва твору має й інше, не таке очевидне, значення. Довга дорога В. Дрозда не тільки і не стільки у «ринок», але й до усвідомлення себе як українця, як представника древнього народу, — це важка щоденна битва за справжню літературу з партійним чиновництвом,

з видавцями, з людською дурістю, чванливістю та нерозумінням. В. Дрозд роздумує про сенс написання власних мемуарів: «Я часто думаю: навіщо усе це пишу? Аби засвідчити, що і я — страждав? Смішно. Нині виявляється, що усі — страждали <...> Тоді — навіщо ж пишу? Пишу, аби ніколи не повторилося те, що відбувалось із нами. Пишу для майбутнього» [6, 163]. Нагадуючи сучасникам про те, що вони створювали твори, які прославляли радянську владу, він, однак, нікого не проклинає, бо й сам робив подібне, — замолоду через щирі переконання, пізніше — у якості «поплавків», щоб «протягнути» цінні та серйозні твори повз обмеження партійної цензури: «Так я автографа і не одержав. Ні від цього колеги, ні від іншого автора збірника, хоч і його безсмертні рядки цитував напам'ять: «Не знаю більших у житті вершин — як Партія, Народ, Жовтневі зорі, хто осягнув їх, у життєвім морі не зіб'ється із курсу ні один...» І справді ж, хлопці — не збилися. Просто — курс помінявся <...> Духовні пастирі народу... Чи я писав — таке? Писав, писав, заспокойтеся, дороженькі мої колеги <...> Можливо, через те й не проклинаю нікого і нічого, окрім хіба що самого себе» [6, 65]. На думку В. Дрозда, саме письменники, як «духовні пастирі народу», є носіями та хранителями національної культури, і якщо навіть їхній «курс» змінюється повсякчас, то страждає від цього і культура, і нація загалом.

В. Дрозд народився у 1939 році в селі Петрушин на Чернігівщині у сільській родині, батько його був відомим у Петрушині стельмахом. Хоч і жив він у зрусифікованій Чернігівській області, однак тогочасну «правильну» російську мову, за власним свідченням, знав погано: «перші місяці в Олишівці я з усіх сил намагався розмовляти культурно — російською, хоч і ламаною мовою. Потім це минулося» [6, 49]. Усвідомлення власної національної приналежності прийшло до письменника не одразу. Для цього знадобився поштовх, і для молодого Дрозда ним став Іван Куштенко: «виховувався я, головним чином, на російській літературі. Школу закінчував українську, але в російськомовному Чернігові. Якби я мав за що навчатися, вступав би до Московського університету і, мабуть, прозу свою писав би на тодішньому «государственном языке». Перші вірші писав російською мовою <...> Але було в душі щось те, що закладено в нас природою, Богом чи батьком з матір'ю. Оце «щось» і розбудив Іван Куштенко» [6, 73]. Закономірно також, що спочатку він всіляко «виставляв на показ» цю першу ознаку свого національного пробудження: «Я зробився нетерпимий, обривав кожного, хто розмовляв по-російськи. Хоч колеги цілком справедливо нагадували мені, що і я ж донедавна — «штокав» [6, 73]. Так, він йшов на конфлікт з усіма, хто не визнавав право української мови на існування, але пізніше зрозумів, що, діючи таким

чином, лише проявляє власну безкультурність і потрапляє у небезпечні та прикрі ситуації. Отже, бачимо, що вслід за О. Потебнею, В. Дрозд вважає першою і основною умовою усвідомлення себе як представника певної нації знання і використання національної мови.

У творі В. Дрозд роздумує над історичною долею українського народу, намагається встановити причини тих численних нещастя і незгод, на які так потерпає історія нашого народу: «Ми досить швидко звикнемо до мук пекельних, ще й добре-таки треновані пеклом земним <...> Пекло для українця — все одно що кімната з кривими дзеркалами. У пеклі, правда, і плачуть, але більше — сміються. Мабуть, це засвідчує природний оптимізм нашого народу. І справді, історична доля українців так складалася, що потойбічне пекло майже ніколи не видавалося їм страшнішим од пекла на рідній землі» [6, 3]. Однією з таких причин він вважає національний характер українця, а саме — його доброту і співчутливість, навіть до ворогів. Ілюструючи це, письменник наводить сцену зі свого дитинства, що прийшлося на повоєнний час. Полонені німці обідають на узбіччі, коло них бігають хлопчики, здимаючи пилкуку і пісок, які вітром зносить у їжу та очі полонених. Побачивши це, мати автора проганяє хлопців, зауваживши їм, що німці теж люди. Автор зазначає: «Народ наш великий — хоч би вродженою добротою своєю <...> А може, і багато бід наших історичних — од тої доброти в душах?» [6, 39]. Отже, письменник вбачає ознаку сформованої нації у визначеному характері, який є спільним для представників нації.

У ході даного дослідження ми визначили загальні теоретичні положення і ознаки нації та національної ідентичності й застосували отримані висновки на матеріалі мемуарного твору українського письменника-шістдесятника В. Дрозда, який у романі-спогаді «Музей живого письменника» визначає дві основні засади утворення національної єдності: національну мову та національний характер. Він вважає, що першим кроком до усвідомлення себе як українця є знання і активне використання рідної мови. Разом із тим він наголошує на ролі літератури та письменників як носіїв і розповсюджувачів національної культури та ідеї серед народних мас. Письменники, «духовні пастирі народу», — найкращі представники, цвіт нації, які власною творчістю забезпечують буття і майбутнє народу. На наш погляд, подальші дослідження у сфері особливостей прояву національної ідеї та національної ідентичності є доцільними. Особливий інтерес у цьому аспекті становлять мемуарні твори українських письменників-шістдесятників, оскільки їхня творчість і погляди відбивають у собі добу національного відродження українського народу, що є особливо актуальним в сучасних умовах.

ДЖЕРЕЛА

1. Веретюк О. Скажи мені, хто я? (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) / О. Веретюк // Слово і час. — 2005. — №12. — С. 68—73.
2. Вовканич С. Націоцентризм як людський чинник творення української України / Степан Вовканич // Пам'ять століть відтворена у слові ; упор. А.В. Денисенко, В.П. Прокопенко, В.Д. Туркевич. — Київ : Планета, 2004. — С. 260—271.
3. Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. Т. 2. / Г. Гегель ; сост., общая ред., вступ. статья А.В. Гулыгин. — Москва : Мысль, 1970. — 630 с.
4. Грабовський С. Українці: державна нація чи мешканці культурного гетто? // Сучасність. — 2004. — № 7—8. — С. 86—100.
5. Діброва В. Проблеми збереження національної тотожності за умов тоталітаризму. (Досвід української літератури) / В. Діброва // Слово і час. — 1991. — №3. — С. 15—23.
6. Дрозд В.Г. Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок / В.Г. Дрозд. — Київ : Рад. письменник, 1994. — 203 с.
7. Жиленко І. Homo Feriens / І. Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. — К. : Смолоскип, 2011. — 816 с.
8. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації : (доповідь на V Міжнародному конгресі українців, Чернівці; 26—29 серпня 2002 р.) / М. Жулинський // Слово і час. — 2002. — № 12. — С. 5—10.
9. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет ; пер. з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. — К. : Основи, 1994. — 420 с.
10. Потєбня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потєбня ; упор. Ю. Шевельов. — Нью-Йорк : УВАН. — 1992. — 155 с.
11. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт / Пер. з англійської П. Таращука. — К. : Основи, 1994. — 224 с.
12. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге : сборник / М. Хайдеггер ; под ред. А.Л. Доброхотова. — Москва : Высш. школа, 1991. — 192 с.
13. Issues in Americanization and Culture / ed. by Neil Campbell, Jude Davies and George McKay. — Edinburgh : Edinburgh University Press Ltd, 2004. — 288 p.

Игошев Кирилл Михайлович

РОМАН-ВОСПОМИНАНИЕ ВЛАДИМИРА ДРОЗДА «МУЗЕЙ ЖИВОГО ПИСАТЕЛЯ»: СОСТАВЛЯЮЩИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье автор анализирует понятие «национальная идентичность» и «национальная идея», определяет составляющие национальной идентичности, используя для этого теоретические труды предшественников и основные черты национального образования: территория, государственность, юридическое равенство представителей нации, общая национальная культура и гражданская идеология. Теоретические обобщения, полученные путем обзора критического материала, используются автором как основа для анализа взглядов украинского писателя В. Дрозда на национальную идентичность и ее сохранение в условиях тоталитарного советского режима. В процессе исследования было определено, что В. Дрозд считал, что культура и более всего национальный язык имеют особое значение для формирования украинской нации. Так же он акцентировал внимание на национальном характере (менталитете) украинцев, в котором В. Дрозд видел причину многих трагических событий в истории украинского народа.

Ключевые слова: национальная идентичность, национальная идея, нация, государственность, язык, независимость, мемуаристка, роман-воспоминание.

Cyril Mykhailovych Igoshev

THE MEMOIR-NOVEL “MUSEUM OF THE LIVING WRITER” BY VOLODYMYR DROZD: COMPONENTS OF NATIONAL IDENTITY

In the article, the author analyzes the concept of “national identity” and “national idea”, defines the components of national identity, using the theoretical works of predecessors and main features of national education: the territory, statehood, the legal equality of the representatives of the nation, common national culture and civil ideology. Theoretical generalizations, obtained by reviewing the critical material are used by the author as a ground for the analysis of the views of the Ukrainian writer

V. Drozd on national identity and its preservation in the conditions of the totalitarian Soviet regime. In the process of study, it was determined, that V. Drozd believed that culture and especially national language was of special importance for formation of the Ukrainian nation. He also paid his attention to the national character (mindset) of the Ukrainians in which V. Drozd saw the cause of many tragic events in the history of the Ukrainian people.

Key words: national identity, national idea, nation, statehood, language, independence, memoir literature, memoir-novel.

УДК821.161.2-93.09

Віталіна Кизилова

НАЦІЄТВОРЧІ ТЕНДЕНЦІЇ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА НА ІСТОРИЧНУ ТЕМУ

У статті аналізуються жанрові модифікації повісті для дітей та юнацтва на історичну тему (пригодницько-фантастична повість, детектив, фентезі), художня специфіка, засоби активізації читацької уваги, версії репрезентації історичних знань, що позначаються на формуванні національної ідентичності читача. Важливе значення в історичному творі з посиленням пригодницьким компонентом має хронотоп, що часто набуває екстремальних рис. Прийом «часового зсуву», двоплановість зображення, міфологізація й містифікація простору увиразнюють іманентну сутність героїчних вчинків персонажів, дозволяють проектувати давноминулі події на сучасність. Головний герой, максимально наближений до реципієнта, доповнює моделювання історичних фактів власними уявленнями про них. Міфологічні образи та сюжети, інтертекстуальні компоненти породжують ланцюг історичних, естетичних, моральних ремінісценцій. Комунікативний код твору сприяє усвідомленню відповідних авторських акцентів, актуалізації важливого пізнавального матеріалу, що спонукає до набуття життєвого досвіду читачем, осмислення духовно-культурних витоків, формування національного світогляду, національної ідентичності у молодого покоління українців.

Ключові слова: національна ідентичність, література для дітей та юнацтва, історична проза, художня специфіка, пригодницько-фантастична повість, детектив, фентезі.

Складний і суперечливий громадянсько-державницький етап українських націєтворчих процесів, на якому перебуває наша держава [2], передбачає розвиток громадянського суспільства та формування української політичної нації європейського типу, наявність певної сукупності послідовних дій та засобів (культурницьких, ідеологічних, духовно-світоглядних, суспільно-політичних, інформаційно-психологічних тощо), спрямованих на досягнення конкретних цілей.

Важливим чинником їх ефективної реалізації є формування національної ідентичності, духовності, національної свідомості й самосвідомості в молодого покоління українців. Ґрунтом для інтелектуального, соціального, морального розвитку дітей, формування в них патріотизму, національної ідентифікації стає інформаційний, культурно-освітній простір. Суттєвого значення при цьому набуває т. зв. історична пам'ять, що актуалізує процес «соціального наслідування», у результаті якого зберігаються найбільш вагомі

соціально-психологічні характеристики і нація зберігає себе, свої інтереси, потреби, свій національний світогляд [8, 66].

Художня література на історичну тему акумулює комплекс знань про ту чи іншу історичну добу, розкриває особливості суспільного устрою, ідеологію, духовно-культурні, побутові, психологічні особливості її сучасників. Маючи емоційний вплив на читача, що сприяє залученню до читання широкої аудиторії, вона водночас знайомить його з актуальними проблемами історії, виховує на прикладах минулого. Історична подія, описана автором у пригодницькому чи фантастичному творі, має більший вплив на дитину 9–12 років, ніж будь-який науковий аргумент. Засоби активізації читацької уваги допомагають авторові «втягнути» читача у текст і в такий спосіб реалізувати його потенції [3, 268]. Важливе значення при цьому набувають мовний код, літературний стиль, жанр твору, що «ведуть» читача за текстом і спрямовані викликати в нього відповідну реакцію, створити потрібний ефект.